

BERGAMA ASKLEPIEIONU'NDAKİ TIBBİ UYGULAMALAR

Prof. Dr. Tamer Akça¹

Prof. Dr. İlter Uzel²

ANTİK YUNANDA DİNSEL/BÜYÜSEL TIP UYGULAMALARI

Antik Yunan tıbbı birbirinin içine geçmiş iki temel evreden oluşmaktadır. Bunlardan ilki kısaca tapınak tıbbı olarak da adlandırılan dinsel/büyüsel tıp uygulamaları iken ikincisi laik tıbbın kurucusu sayılan Hippokrates'e dayandırılan uygulamalardır. Hastalıkların ve ölümün kötü ruhlardan, kötü cinlerden, kara büyü ve büyücülerden, tanrılara itaat etmemekten, tapınmamaktan ve ritüelleri olması gibi uygulamamaktan insanlara ceza olarak gönderildiği fikrine dayanan dinsel/büyüsel tıbbın sağaltım yöntemleri de benzer yönde olmuştur. Sağaltma genellikle bir büyücünün veya rahibin törensel işlemleri ile sağlanmaktadır. Gizemli sözler, dualar ve ilahiler aracılığı ile tanrılarla iletişime geçen rahibin karşısındaki hasta, tıpkı büyücünün karşısında olduğu gibi iyileşeceğine inancı tam olarak heyecanlı bir esrime içindedir. Böylece telkin, dinsel ve büyüsel, her iki yöntemin de temel dayanağı olmaktadır. Büyücüye veya rahibe gittiğinde iyileşeceği inancını içinde barındıran hasta bazen zaten iyileşeceği için, bazen de içinde hissettiği yüksek manevi desteğin immün sistemini güçlendirmesine bağlı olarak (tahminen bazı basit hastalıklardan veya kendinde var olduğuna inandığı hastalıklardan kurtularak) iyileşmekteydi.

TAPINAK TIBBİ VE ASKLEPIEION

Din fikrinin gelişmesiyle artan bu uygulamalar M.Ö. V. yüzyıl civarında Epidauros'ta yapılan Asklepios tapınağı ile en güçlü ifadesini bulmuştur. Antik dünyanın sağlık yurtları olarak nitelendirilebilecek olan ve Asklepieion olarak adlandırılan bu tapınaklarda kişisel dinsel/büyüsel uygulamalardan çok daha organize ve tapım konusu olan bir zemine geçiş sağlanmıştır. Bu durum, inanç ve telkin temeli üzerine kurulmuş olan kültün güçlenerek yayılmasını ve neredeyse tartışmasız bir otorite olmasını sağlamıştır. Öyle ki bu tapınakların ziyaretçileri arasında sıradan halkın yanı sıra, şehrin ve ülkenin ileri gelenleri, yöneticileri, sanatçıları, söz ustaları, hatta rahipler ve doktorlar gibi çok çeşitli katmanlardan insanlar bulunmaktadır. Kendisi de bir süre Bergama Asklepieionu'nda eğitim almış olmasına rağmen hastalıkları ve tedavilerini daha gerçekçi zeminde irdeleyen Galenos dahi bir hastalığında Bergama Asklepieionu'nu ziyaret ettiğini belirtmektedir.

¹ Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi A.D. Öğretim Üyesi, Tıp Tarihi ve Etik Bilim Doktoru.

² Çukurova Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dekanı (Emekli), Tıp Tarihi ve Etik Bilim Doktoru.

Asklepieionda hastalara şifa dağıttığına inanılan Tanrı Asklepios da diğer bütün çağdaşı tanrılar gibi, kendisine başvuran insanların ağrı ve acılarından kurtulmaları için çaba göstermekteydi. Ayrıca basit bir dua ve tapınağa yapılacak az maliyetli bir ziyaret tahminen hastalara çok cazip gelmekteydi. Böylece tapınağa yapılan yolculuk ve tanrı ile iletişime geçme fikri, iyileşme umudu açısından hastalara çok daha güçlü bir güdülenme sağlıyordu. Tapınağın içindeki belge ve yazıtlar da hastaların beklenti ve umutlarını beslemekteydi. Giriş törenleri, kurbanlar, adaklar, dualar ve son olarak da rüya odaları hastaların tanrısal gücü yanlarında hissetmelerini sağlamakta ve iyileşmede telkinin rolünü ön plana çıkarmaktaydı. Ayrıca tapınakta kalındığı süre içinde iletişimde olunan diğer hastaların kişisel iyileşme hikâyeleri de efsanenin katlanarak artmasına yardımcı olmaktadır. Üstelik hastalıkla ilişkilendirilmiş rüyaların tedavide yol gösterici olduğu bizzat Hippokratik tıp uygulayıcıları tarafından da kabul edilen bir durumdur. Böylece tıbbın sınırlı olması, tedavi edilemeyen hastalıkların fazla olmasına neden olmuş ve insanlar giderek daha fazla tanrısal güçlerden yardım ister hale gelmişlerdir.

AELIUS ARISTIDES VE BERGAMA ASKLEPIEIONU

Roma İmparatorluğu döneminde Mysia'da (Balıkesir) doğan büyük Yunan söz ustası Aelius Aristides'in (117-181) günümüze ulaşan eserleri 55 adet söylev ve retorik üzerine iki adet çalışmayı içermektedir. Bu söylevlerden beşi tam biri de yarım olmak üzere altı tanesi Bergama Asklepieionu'nda gördüğü tedavilerle ilgili olup, tapınak tıbbı konusunda çok önemli bir kaynak durumundadır.

Aristides'in Bergama Asklepieionu'nda gördüğü tedavileri anlattığı altı söylevinde geçen hastalıklar ve tedavi yöntemleri çok geniş bir yelpazede yer almaktadır.

Onun hastalıkları konusunda saplantıya varan aşırı hassasiyeti, hangisinin ne derecede önemli ve ağır olduğunu ayırt etmeyi oldukça zorlaştırmaktadır. Fiziksel hastalıkları arasında nezle ve soğuk algınlığı gibi basit şikâyetlerin yanı sıra, astım olarak yorumlanabilecek "korkunç öksürük, boğulma, tıkanma" gibi müphem ifadeler yer almaktadır. "Kan tükürme", diğer şikâyetleri ile birlikte yorumlandığında ciddi akciğer sorunlarına işaret edebileceği gibi, diş ağrıları ile birlikte yorumlandığında bir diş eti sorununun abartılı anlatımı da olabilir.

Yoğunluğunu kestirmenin mümkün olmadığı çeşitli ağrıların arasında en sık tekrarlananlar; baş ağrısı, diş ağrısı, kulak ağrısıdır. Hazımsızlık ve mide ağrıları Aristides'i Tanrı'ya sıklıkla başvurmak zorunda bırakan şikâyetler arasında yer almaktadır.

Kas ve kemik ağrılarından muzdarip olması kronik romatizmal bir hastalığın varlığını göstermektedir. Bunun yanı sıra lumbago ve boyunda ankiloz da Aristides'in sözünü ettiği sorunlar arasındadır.

Aşırı terleme, ateş ve zaman zaman vücudunun çeşitli yerlerinde çıkan şişlikler her türlü hastalığa işaret edebileceği gibi, tamamen Aristides'in kendi abartılı yorumu da olabilir. Yüz felcinden bahsediyor olması da abartı kuşkusunu artırmaktadır.

Psikolojik şikâyetler arasında ise anksiyete ilk sırayı alırken, bunu uykusuzluk izlemektedir. Opsitotik (kasılma) nöbetler ise çok ciddi nörolojik bir sorunun işareti olabileceği gibi, onun nörotik ve hipokondriak kişiliğinin yansıması olarak da yorumlanabilir.

Tanrı Asklepios'un Aristides'e önerdiği tedaviler de tıpkı hastalıklarında olduğu gibi oldukça geniş bir çeşitlilik göstermektedir. Bunların arasında çeşitli ilaçlar ve diyetler ilk sırayı almaktadır. İlaçların yanı sıra hidroterapi, egzersizler ve güneş tedavisi de oldukça yoğun olarak önerilen tedaviler arasındadır. Kan alma ve lavman yapma ya da müşhil kullanma zaman zaman tedaviler arasında kendisine yer bulurken, sihir ve mental destek de Aristides'in yarar gördüğünü söylediği tedavi yöntemleri arasındadır.

Aristides, bal ve meşe palamudu karışımı; balsam; kireç suyu (kalsiyum hidroksit); baldıran; kaynatılmış kuru üzüm; pelinotu; tuzlu veya tuzsuz yağ; demir oksit; yaban soğanı ve binlerce başka ilaçlar kullanıldığını ifade etmektedir.

"Tanrı'nın hizmetkârı ve yardımcısı" olduğu için su diğer önemli bir tedavi aracıdır. Aristides sıcak banyolar, deniz, nehir ve havuz tedavilerinin yanı sıra kar ve çamur banyoları da uygulamıştır.

Diyet tedavisi bazen o öğündeki menünün bir kısmının yenmemesi şeklinde olurken, bazen de bir tür gıdanın (et, balık, sebze vb.) hiçbir şekilde alınmaması şeklinde olmuştur. Genellikle dispeptik şikâyetler için verilen tedavi ajanlarına ve uygulamalarına örnek olarak sirkeli absent (pelin otu ile yapılan anasonlu yeşil bir içki); yumurta ve bitkiler; emetik olarak bal ve meşe palamutu; şarabın zaman zaman yasaklanması ve serbest bırakılması; kümes hayvanları dışında hayvan etinin veya yeşil salata dışında sebzenin dönem dönem yasaklanması; tatlısız veya balıksız diyetler sayılabilir.

Soğuk kış günlerinde çıplak ayakla koşu, at binme ve zorlu deniz seferleri gibi ağır fiziksel egzersizler ile birlikte Asklepieionun taraçalarında, bahçelerinde ve *portikolarında* güneşlenmek, masaj ve deri friksiyonları da tedavi seçenekleri arasındadır.

Kan alma ve lavman yapma ya da müşhil kullanma da tedavi yöntemlerinden bazılarıdır.

Bu tedavilerin yanı sıra arkadaşı ve özel öğretmeni Zosimos'u ölümün eşiğinden döndüren bazı gizli sihirli sözcükler de bulunmaktaydı. Ancak Aristides bunların gereksiz yere telaffuz edilmesinin doğru olmadığını söylemektedir.

Tanrı sadece tedavi reçeteleri önermekle kalmamış, Aristides'in kariyeri ile de ilgilenmiş, onu yazı yazma konusunda da motive etmiştir. Aristides'e göre "kendisi bir deha değil"dir, "ürettiklerinin hepsi efendisi, patronu, koruyucusu ve kurtarıcısı olan Asklepios'un eseri"dir. Kurtarıcısının ismin duyduğunda kalbi "haz ve minnettarlık" ile dolmaktadır. Asklepios ismini duymak onun için insan hayatından bile değerlidir. Bunun yanı sıra oyunlara ve tiyatro gösterilerine katılmak, tapınağın bahçesinde ve *portikolarında* diğer ziyaretçilerle sohbet etmek de tapınağın inandırıcılığını, dolayısıyla iyileştirici gücünü artırmaktadır.

BERGAMA ASKLEPIEIONU VE TEDAVİDE DÖNÜŞÜM

Aelius Aristides gibi tapınakta çok uzun süreler geçiren inananlarına bakarak, Asklepieionların asıl tedavi gücünü ortak yaşam paylaşımından aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Tedavi umuduyla birlikte yaşayan insanlar birbirlerine verdikleri moral destek sayesinde kısmen kendi kendilerini iyileştiriyorlardı. Bu durumun modern örneklerine (tıpkı Asklepieionlara başvuruların olduğu gibi) kronik ve tedavisi bugünün şartlarında imkânsız/imkânsıza yakın olan onkoloji kliniklerinde de görmek mümkündür. Günümüzün onkoloji kliniklerinde hastaların birbirlerini ziyaretleri, sohbet ve moral desteklerinin yoğunluğu, diğer kliniklerdeki hastalarla karşılaştırılmayacak kadar fazladır.

Ortaya çıktığı ilk dönemlerde tamamen telkin ve inanca dayalı törenlerle yönlendirilen tapınak tıbbının da, geçen yüzyıllar boyunca Hippokratik tıbbın yaklaşımlarını kendisine eklemlenmesi kaçınılmazdı. Nitekim ilk örneklerden biri olan Epidauros'taki uygulamalar ile son ve en görkemli örneklerden biri olan Bergama'daki tapınak tıbbı uygulamaları arasında belirgin yöntem farklılıkları göze çarpmaktadır.

Elimizdeki bulgulara (votivler, teşekkür yazıtları ve dönemin yazılı kaynakları) bakarak Asklepieionlarda uygulanan tedavi yöntemlerinde yüzyıllar içinde ciddi bir dönüşümün gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Özellikle tapınak tıbbının son iki yüzyılında (M.S. 1. ve 2. yüzyıllar) hipnozdan ve uyku sırasında gerçekleştirilen mucizevi tedavilerden bahsedilmez olmuştur. Uyku sırasında hastaya önerilen tedaviler arasında sıklıkla egzersizler, sıcak ve soğuk banyolar, dikkatli bir şekilde düzenlenen beslenme planları, bazı ilaçlar ve temiz hava, güneş ve iyi bir istirahat bulunmaktadır. Başlangıçta Tanrı Asklepios tapımı ile başlayan ve rüyalarda hastalıkların tedavi edildiği tapınak tıbbı, hekimlerin tapınak içinde etkin olmaları ile birlikte görevini zaman içinde Hippokratik tıbbı terk etmiş ve kült ile laik tıp birbirinden ayrılmıştır. Artık tedaviler gece çalışan Tanrının bir anda yarattığı mucizelerle değil, Asklepieionda uzun zaman konaklamayı gerektiren kapsamlı tedavi çabalarının bir sonucu haline gelmiştir. Bu dönüşümde Asklepieionlara başvuran hastaların tedavi yöntemleri üzerine talepleri kadar

tapınaklara gelmelerine sebep olan hastalıkların türlerinin de önemi olsa gerektir. Tapımın başlangıcında tedavisi imkânsız veya kronik hastalıklar için tapınaklara başvuran hastalar, son dönemlerde baş ağrısı, mide şikâyetleri, halsizlik vb. laik tıp uygulamaları ile giderilebilecek hastalıklar nedeniyle daha fazla tapınağa uğrar olmuşlardır.

Dönemin tedavi yöntemleri hakkında bilgi vermek açısından Bergama Asklepieionu'nda ele geçen iki yazıt diğerlerinden ayrılmaktadır:

Mayıs 1933'de büyük meydandaki Helenistik ve Roma dönemi çeşmelerin arasındaki kuyunun yakınlarında bulunan delikli beyaz mermer parçası açıkça kan alma işleminden (Φλεβοτομηθεὶς) bahsetmektedir (Çizelge 1).

Ἰούλιος Μειδί[ας] Φλεβοτομηθεὶς ὑπὸ τοῦ μυὸς κατὰ ἐπιταγὴν ἀνέθηκ[ε]
<i>Iulios Meidias phlebotomethis hypo tu myos kata epitagen anetheke</i>
Kas altından flebotomi tedavisi gören Iulius Meidias tanrı buyruğunca yaptırdı.

Aslında bu yazıt Bergama Asklepieionu'nda bulunan ve bir tedavi yönteminden bahseden tek örnektir. Boehringer yazıtın üçüncü satırındaki “ὑπὸ τοῦ μυὸς” ifadesinin flebotominin kasın altından yapıldığını tarif ettiğini belirtmektedir.

1933'ün güzünde büyük meydanın batısında yapılan çalışmalarda bulunan beyaz mermer blokta ise Oneso adlı bir kadın tarafından Asklepieiona bağışlanan malzemeler sıralanmaktadır (Çizelge 2).

<p>Ἄσκληπιῶι Ὑγίει [αι] Κορωνίδι Ἐπιόνῃ[ι] ἀνεῖκεν Ὀνησῶ</p> <p>[Κ]ατ' ἐπιταγὴν ἱερ[ᾶ] ὑπέρ τε Γέμελλον [καί] Ἐπαφρόδιτον ἐπι- φανέντ' ἢ προανα θεῖς<α> χαλκία ζώδια ε', ἀργύρεα δ', κύεθον,</p>	<p>[.] Γ, δακτύλιον χρυσε- [ο]ν, ἐσθητᾶς γ', ὠθόν[ι-] [ο]ν, εἰκόνα, νάρθηκα, . ΣΙΛΩΜΑΤΑ, ξυστὸν [λ]ήκυθον, πινακί- [διον] καὶ ὄσα ἄλλα [...⁷⁻⁸...] ΝΚΛΙΤΟΙ [...⁷...] πίστεω[ς-]</p>
<p><i>Asklepio Hygieia Koronidi Epione aneiken Oneso kat' epitagen hiera hyper te Gemellon kai Ephroditon epi- phanent' he poana- theisa khalkia zodia 5, argyrea 4, kyethon</i></p>	<p><i>3, daktylion khryse- on, esthetas 3, othoni- on, eikona, nartheka, silomata, ksyston lekython, pinaki- dion kai hosa alla (...) nklitoi (...) pisteos</i></p>
<p>Oneso Asklepios, Hygieia, Koronis ile Epione'ye tanrı buyruğunca kutsal eşyaları Gemellos ile hayatta olan(?) Ephroditos için adadı, daha önce de sunu bırakmış olan Oneso 5 bronzdan yapıma ve 4 gümüşten yapıma figür, 3 hacamat kabı, altın yüzük, 3 elbise, keten bezi, heykelcik, merhem kutuları, ... , lekythos, küçük levha, ne kadar çok başka ... sundu.</p>	

Bağışlanan malzemeler arasında beş bronz, dört gümüş insan figürünü, bir altın yüzük, cüppe veya resmi bir elbise, kanvas parçası, cilalı bir merhem kutusu, narteks ve bir kap bulunmaktadır. Bunların içinde özellikle üç obje özellikle ilginçtir: “νάρθηκα; νάρθηξ” (nartheka=narteks) olarak ifade edilen narteks ateş saklama kabı anlamına geldiği gibi, antik sözlüklerde merhem kutusu anlamına da gelmektedir. Yine “κύεθον” (kyathon; kyatos; cy'athus) olarak ifade edilen kap, su-içki için kullanıldığı gibi kan alma kabı olarak da kullanılmaktadır. Son olarak “[λ]ήκυθον (lecython-lecythos) ile ifade edilen malzeme de bir tür merhem kabıdır.

Yine spekülatif olmakla birlikte, kültürde yer alan Hygieia laik tıp uygulamalarının bir parçası olan sağlığı korumaya yönelik bakımı ve temizliği; kültürün bir diğer elemanının olan Telesphoros ise yine laik tıbbın gereği olan ve hastalık sonrası iyileşme döneminde iyi bir bakım olarak istirahat etmeyi temsil etmektedir.

Bergama Asklepieionu'nda bulunan yazıtlar ve Aelius Aristides'in anıları M.Ö. V. yüzyıldan, M.S. II. yüzyıla kadar hastaların tedavisi konusunda bu tapınak özelinde gerçekleşen ciddi bir dönüşümün ipuçlarını vermektedir. Bu saptamayı daha sağlam temellere oturtmak adına yeni kanıtlara ulaşmak üzere müzede ve ören yerinde bulunan materyalin tıbbi bakış açısıyla yeniden gözden geçirilmesi ve kaçırılarak dünyanın çeşitli bölgelerine dağılan objelerin

izinin sürülerek geri getirilmesi de Bergama Asklepieionu'nun daha doğru bir şekilde değerlendirilmesini sağlayacaktır.

Geçmiş çözümlere adına yürütülecek bu ve benzeri çalışmaların yanı sıra Bergama Asklepieionu'nu yaşayan bir tıbbi cazibe merkezi haline getirerek dünya kültürüne kazandırmak öncelikli hedef olmalıdır. Böyle bir merkez bünyesinde yürütülecek olan psikoterapi çalışmaları hekim tanrının anısına da bir tür saygı duruşu olacaktır.

prof. dr. tamer akça

ÖNERİLEN KAYNAKLAR

- Elliott JS.** *Outlines of Greek and Roman Medicine.* New York: William Wood And Company, 1914.
- Nutton V.** *Ancient Medicine.* London & New York: Routledge. Taylor and Francis Group, 2004.
The First Book of the Sacred Stories of Aelius Aristides. trans. by Thompson LL.
- Boulanger A.** *Aelius Aristide et la sophistique dans la province d'Asie au IIe siècle de notre ère.* Paris: E. De Boccard, 1968.
- Harris WV, Holmes B.** *Aelius Aristides between Greece, Rome and the Gods.* Leiden, Boston: Brill, 2008.
- Hamilton M.** *Incubation: The Cure Of Disease in Pagan Temples and Christian Churches.* London: W. C. Henderson & Son, St. Andrews Simpkih, Maebhall, Hamilton, Kent & Co, 1906.
- Caton R.** *The Temples and Ritual of Asklepios.* 2nd Ed. London: C. J. Clay and Sons, 1900.
- Boehringer E.** *Altertümer on Pergamon. Band VIII 3.* Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1969.
- Walton A.** *The Cult of Asclepios.* Boston: The Atheneum Press, 1894.
- Risse GB.** *Mending Bodies, Saving Souls: A History of Hospitals.* New York, Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Horstmanshoff HFJ, Stol M.** *Magic and Rationality in Ancient Near Eastern and Graeco-Roman Medicine.* Leiden, Boston: Brill, 2004.
- Milne JS.** *Surgical Instruments in Greek and Roman Times.* Oxford: Clarendon Press, 1907.
- Uzel İ.** *Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- van Straten F.** *Votives and Votaries in Greek Sanctuaries.* In: *Greek Religion.* Ed. Buxton RGA. London: Oxford University Press, 2000:247-290.

ŞEKİLLER

- Şekil 1.** Bergama Asklepieionu'nun krokisi (Mimar Serkan Arıcı'nın çizimi)
- Şekil 2.** Bergama Asklepieionu'nun yeniden canlandırması (Mimar Serkan Arıcı'nın çizimi)
- Şekil 3.** Asklepieionda sergilenen mermer bir yazıt (Fotoğraf: Prof. Dr. T. Akça)
- Şekil 4.** Asklepieionda ele geçirilmiş ve bugün Bergama Müzesi'nde sergilenen bronzdan yapılmış kulak votivleri (Fotoğraf: Prof. Dr. T. Akça)
- Şekil 5.** Küçük meydanın ortasında bulunan ve bugün Bergama Müzesi'nde sergilenen yılanlı sütun (Fotoğraf: Prof. Dr. T. Akça)
- Şekil 6.** Kuzey portikonun döşemesiz zemininin doğudan görünüşü (Fotoğraf: Prof. Dr. T. Akça)
- Şekil 7.** Ayasofya Müzesi'nde sergilenen çeşme altlığı (Fotoğraf: Prof. Dr. T. Akça)
- Şekil 8.** Tanrı Asklepios'un ayakları dibinden çıktığına inanılan suyun aktığı çeşme (Fotoğraf: Prof. Dr. T. Akça)
- Şekil 9.** Telesphoros mabedini büyük meydana bağlayan tünel (Fotoğraf: Prof. Dr. T. Akça)
- Şekil 10.** Telesphoros mabedinin alt katında bulunan çeşmelere ait kalıntılar (Fotoğraf: Prof. Dr. T. Akça)
- Şekil 11.** Flebotomiden bahseden mermer yazıt (**Boehringer E. Altertümer on Pergamon. Band VIII 3.** Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1969)
- Şekil 12.** Yapılan bağışlardan bahseden mermer yazıt (**Boehringer E. Altertümer on Pergamon. Band VIII 3.** Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1969)

ÇİZELGELER

Çizelge 1. Flebotomiden söz eden yazıtın Yunanca (Yunan ve Latin harfleriyle) ve Türkçe metni.

Çizelge 2. Asklepieiona bağışlanan malzemelerden söz eden yazıtın Yunanca (Yunan ve Latin harfleriyle) ve Türkçe metni.

prof. dr. tamer akça